

подібний до соціальної настанови, надмірне прагнення до недосяжного, а часом навіть хибного ідеалу. Такі особистості переконані в тому, що інші люди висуюють до них надзвичайно високі та нереалістичні очікування і стандарти, відповідати яким дуже важко чи неможливо, але необхідно, щоб заслужити схвалення і прийняття, уникнути негативної оцінки. Їх більше турбує не сам результат певної справи, а прийняття, схвалення, захоплення, самоствердження, які вони можуть отримати, успішно справляючись з роботою або досягаючи в чомусь досконалості. Вони є залежними від зовнішніх оцінок та стандартів і часто розчаровуються у досягнутому.

Ключові слова: заздрість, заздрисність, перфекціонізм, властивість особистості, особистість.

Submitted on January, 20, 2017

Reviewed by Doctor of Psychology O. Sannikov

УДК: 316.647.5 : 373.02

DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2017-1-12>

Світлана Павлівна Яланська,

доктор психологічних наук, професор,

завідувач кафедри загальної, вікової та практичної психології,

Ніна Михайлівна Атаманчук,

кандидат психологічних наук, доцент

кафедри загальної, вікової та практичної психології,

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,

вул. Остроградського, 2, м. Полтава, Україна

ПСИХОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Стаття присвячена актуальній проблемі психології формування толерантного освітнього середовища. На сьогодні об'єднання суспільства можливе лише на засадах толерантності, що базується на принципах миру, милосердя, взаєморозуміння та взаємодопомоги. Тож розвиток толерантної особистості має здійснюватися в освітніх закладах різних рівнів. Мета статті полягає у розкритті психолого-педагогічних і тренінгових засобів створення толерантного освітнього середовища, визначенні основних шляхів його формування в новій українській школі. Під толерантністю особистості ми розуміємо доброзичливе та терпиме ставлення до оточуючих і навколишніх подій, що не порушують прав людини й не завдають шкоди навколишньому середовищу. Визначено, що структура толерантності особистості базується на основних структурних компонентах: когнітивному (знання про об'єкти і ситуації життєдіяльності, що є результатом набуття індивідуального досвіду); емоційному (емоційні стани, які передують виникненню поведінкового компоненту, сприяючи систематизації знань і появі певної поведінки); поведінковому (призводить до актуалізації елементарних фіксованих установок, ціннісних орієнтацій та етнічних цінностей). За результатами теоретичних (теоретичний аналіз, синтез, індукція, абстрагування, порівняння, узагальнення, систематизація) та емпіричних (анкетування, бесіда) методів дослідження розроблено програму розвитку толерантності, що спрямована на створення толерантного середовища, партнерської взаємодії між учасниками навчально-виховного процесу, мотивацію до творчої самореалізації, доброзичливого, терпимого ставлення до оточуючих; розвиток позитивного мислення; розкриття здібностей і можливостей особистості в освітньому середовищі.

Ключові слова: толерантність, толерантне середовище, нова українська школа, учнівська молодь, студентська молодь, психолого-педагогічні засоби, тренінгові засоби.

Постановка проблеми

Сучасні суспільні зміни політичного, економічного, освітнього характеру можливі лише на принципах взаєморозуміння, взаємодопомоги, терпимості та солідарності. Згідно з концепцією «Нова українська школа», що ухвалена рішенням колегії МОН від 27.10.2016 року, освітні заклади мають працювати на основі «педагогіки партнерства», що передбачає повагу до особистості, довіру у відносинах, соціальне партнерство [2]. Тож функціонування нової українсь-

кої школи неможливе без формування толерантного навчально-виховного середовища.

У свідомості учнівської, студентської молоді повинно мати місце розуміння та визнання факту необхідності розвитку соціальних відносин, в основі яких має бути терпимість, справедливість, солідарність, відмова від насилля і нанесення шкоди навколишньому середовищу.

Складні суспільні трансформаційні процеси сьогодні ставлять нові вимоги щодо функціонування нової української школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вивченню проблеми розвитку та формування толерантної особистості сприяли розуміння змісту толерантності (Р. Р. Валітова, М. К. Джанобілова, Р. Інглехарт, В. Ф. Моргун, М. Оллпорт, К. Поппер, М. Б. Хом'яков); генетико-моделюючий метод вивчення цілісної особистості, яка саморозвивається (С. Д. Максименко); теоретична модель творчої особистості (В. О. Моляко); розгляд психологічних аспектів гуманізації освіти (Г. О. Балл); дослідження соціально-психологічних основ особистісного розвитку (О. І. Бондарчук); *інтерпретація* рефлексивного підходу в теорії і практиці вищої школи (В. А. Семиченко) тощо [4].

Так, М. Б. Хом'яков дає характеристику толерантності як однієї зі складових морального ідеалу, основних суспільних цінностей, разом з цим, підкреслюючи її парадоксальність [3].

За М. К. Джанобіловою, толерантність розглядається як активна моральна позиція і психологічна готовність до терпимості заради позитивної взаємодії між етносами, соціальними групами, людьми інших культур, національностей, релігійного і соціального середовища [1].

Не дивлячись на наявність філософських, психолого-педагогічних досліджень з проблеми толерантності особистості, невирішеним залишається питання формування толерантного середовища в освітніх закладах.

Мета статті полягає у розкритті психолого-педагогічних і тренінгових засобів створення толерантного середовища в освітніх закладах різних рівнів, визначенні основних шляхів його формування в новій українській школі.

Методи дослідження

Для розв'язання поставлених завдань було використано комплекс методів дослідження. Теоретичні: теоретичний аналіз, синтез, індукція, абстрагування, порівняння, узагальнення, систематизація; емпіричні: анкетування, бесіда; статистичні.

Виклад основного матеріалу дослідження

За змістом, під толерантністю особистості, ми розуміємо доброзичливе та терпиме ставлення до оточуючих і навколишніх подій, що не порушують прав людини й не завдають шкоди навколишньому середовищу. Визначено, що структура толерантності особистості базується на основних структурних компонентах: когнітивному; емоційному; поведінковому.

Показниками толерантності є особистісна відповідальність, емпатія та конструктивна взаємодія з

оточуючими і природним середовищем. Критеріями досягнення толерантності є: визнання різноманіття поглядів, життєвих принципів, цінностей інших людей; терпимість до оточуючих і навколишніх подій, що не порушують прав людини та не завдають шкоди природному середовищу; готовність допомогти [1].

У рамках Міжнародного наукового проекту, за підтримки організації «Корпус Миру США в Україні» на тему: «Лідерство. Толерантність. Волонтерство» (2015-2016 р.р.), створено програму розвитку толерантності студентської, учнівської молоді. Метою програми є розвиток визначених показників сформованості та розвитку толерантності студентської (учнівської) молоді. Завдання програми – розвиток показників толерантності: особистісної відповідальності; емпатії; конструктивної взаємодії з оточуючими.

Програма передбачає створення спеціального навчально-виховного середовища з наступними характеристиками: а) установка на когнітивний компонент толерантності (особистісна відповідальність); б) установка на емоційний компонент (емпатія); в) формування та розвиток поведінкового компоненту на основі конструктивної взаємодії з оточуючими та природним середовищем. Важливою для ефективного впровадження програми є інтеграція психолого-педагогічних засобів у навчально-виховному процесі загальноосвітнього та вищого навчального закладу [5].

Структурно програму розвитку толерантності студентської (учнівської) молоді поділено на блоки (табл. 1).

З таблиці 1 зрозуміло, що програма складається із сукупності блоків, які представлені психолого-педагогічними та тренінговими засобами, спрямованими на розвиток готовності до адекватного і повного пізнання власних можливостей та сформованості толерантності. Молодь осмислює уявлення, що склалися про себе та інших. Учасники програми отримують інформацію про те, як вони виглядають в очах інших людей; як їхні дії та вчинки сприймаються іншими. Доцільним є проведення блоків програми під час виховних занять зі студентами (учнями), засідань психологічних гуртків, під час вивчення курсів «Психологія», «Вікова та педагогічна психологія», «Вікова психологія» та інших.

Комплекс психолого-педагогічних та тренінгових засобів являє собою сукупність вправ, творчих завдань, рольових, ділових ігор, міні-лекцій для розвитку толерантності учнівської та студентської молоді. Розглянемо зміст деяких складових програми.

Таблиця 1.

Програма формування та розвитку толерантності молоді

№	Назва блоку	Основні психолого-педагогічні та тренінгові засоби
1	Формування та розвиток позитивного, екопсихологічного мислення, інтерналізації загальнолюдських цінностей та розуміння цінностей інших культур.	Заняття 1. «Що таке толерантність?» 1. Вступне слово ведучого. 2. Вироблення та прийняття правил роботи. 3. Міні-лекція на тему «Толерантність». 4. Вправа «Толерантність та особистісний розвиток». 5. Вправа «Вольові зусилля та досягнення мети». 6. Рубрика «Чи знаєте, Ви, що...?». 7. Підведення підсумків. Заняття 2. «Позитивно мислимо» 1. Вступне слово ведучого. 2. Вироблення та прийняття правил роботи. 3. Міні-лекція на тему «Позитивне мислення». 3. Вправа «Проти конфліктів, насильства та дискримінації». 4. Вправа «Долаємо стереотипи». 5. Рубрика «Чи знаєте, Ви, що...?». 6. Підведення підсумків.
2	Формування та розвиток психологічної стійкості, саморегуляції.	Заняття 3. «Саморегуляція та копінг-дії» 1. Вступне слово ведучого. 2. Вироблення та прийняття правил роботи. 3. Міні-лекція на тему «Саморегуляція та копінг-дії». 3. Вправа «Я володію емпатією». 4. Вправа «Проти агресії, заздрощів». 5. Рубрика «Чи знаєте, Ви, що...?». 6. Підведення підсумків. Заняття 4. «Консолідуємось в європейському і світовому просторі» 1. Вступне слово ведучого. 2. Вироблення та прийняття правил роботи. 3. Міні-лекція на тему «Культурні універсали». 4. Вправа «Культура миру». 5. Рубрика «Чи знаєте, Ви, що...?». 6. Підведення підсумків.
3	Набуття досвіду конструктивного діалогу, доброзичливого та терпимого ставлення до оточуючих і навколишніх подій, що не порушують прав людини.	Заняття 5. «Міжособистісна, соціальна, міжкультурна взаємодія» 1. Вступне слово ведучого. 2. Вироблення та прийняття правил роботи. 3. Міні-лекція на тему «Міжособистісна, соціальна, міжкультурна взаємодія». 4. Вправа «Правила толерантного спілкування». 5. Вправа «Кожен з нас особистість». 6. Рубрика «Чи знаєте, Ви, що...?». 7. Підведення підсумків. Заняття 6. «Від розуміння та співпереживання до дій!...» 1. Вступне слово ведучого. 2. Вироблення та прийняття правил роботи. 3. Вправа «Допоможи іншому словом та ділом». 4. Рубрика «Чи знаєте, Ви, що...?». 5. Підведення підсумків.

Вправа «Толерантність та особистісний розвиток»

1. Дайте відповіді на питання:

1. Як Ви розумієте зміст поняття толерантності?

2. Назвіть найголовніші фактори, що мотивують Вас до прояву толерантності.

3. Чи завжди існує необхідність студенту (учню) відчувати особистісну відповідальність?

4. Чи вважаєте Ви себе толерантною людиною?

5. Назвіть приклади, коли толерантність не варто проявляти.

Підведення підсумків.

Вправа «Проти конфліктів, насильства та дискримінації»

1. Дайте відповіді на питання:

1) Назвіть найголовніші фактори, що обумовлюють конфлікти у суспільстві.

2) Яке Ваше ставлення до конфліктів?

3) Назвіть найголовніші фактори, що обумовлюють насильство у суспільстві.

4) Назвіть найголовніші фактори, що обумовлюють дискримінацію у суспільстві.

II. Арт-права «Уникнення конфліктів, насильства та дискримінації».

На листі паперу студенти (учні) у мікрогрупах мають намалювати конфлікт, насильство, дискримінацію у вигляді «мішеней» та по три фактори, що їх «розбивають» на мізерні частини, після чого кожна мікрогрупа має обґрунтувати свої малюнки.

Підведення підсумків.

Права «Проти агресії, заздрощів».

Дайте відповіді на питання:

1. Чи заздрите Ви?

2. Чи заважає заздрість, в окремих випадках, проявляти толерантність до оточуючих?

3. Як боротися із власними заздрощами?

4. Як уникнути прояву агресії з власного боку та зі сторони оточуючих?

Конкурс «Дії в підтримку».

Запрошуються представники від мікрогруп студентів (учнів). Їм пропонують побудувати з повітряних кульок домівку для безпритульних тварин із закритими очима (вдягають затемнену маску). Члени команди мають допомагати представникам іншої команди. Питання в тому, як будуть діяти представники конкуруючих груп?

Підведення підсумків.

Права «Вольові зусилля та досягнення мети».

Мета: створити психологічні умови для мотивації до досягнення мети, використовуючи максимум вольових зусиль.

I. Дайте відповіді на питання:

1) Яких вольових зусиль Вам потрібно докласти, щоб досягти максимального результату у навчально-виховному процесі?

2) Воля і творчість. На Вашу думку, це взаємопов'язані поняття чи протилежні?

3) Які вольові зусилля (якщо такі необхідні) необхідні для саморозвитку?

4) Які вольові якості потрібні толерантній особистості?

II. Арт-техніка «Шлях до успіху».

ЛІТЕРАТУРА

1. Джанобилова М. К. Толерантність в вихованні підлітків / М. К. Джанобилова // Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання: зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. С.П. Бочарової (30 березня 2017 р., м. Харків, Україна) / МВС України, Харків. нац. у-т внутр. справ; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка Нац. акад. пед. наук України;

Завдання: намалюй (зліпи, побудуй) шлях до мети для свого героя з безліччю перешкод. Героєм може бути сам студент (учень), інша людина або казковий персонаж. У героя обов'язково повинна бути мета – навіщо він долає всі ці труднощі (скарби, будинок, друг)? Його шлях зазвичай пролягає через весь лист, і чим більше Ви намалюєте перешкод – тим краще! Коли малюнок закінчено, варто обговорити кожен перешкоду: як саме герой зможе її подолати. Важливо, щоб герой сам долав їх (ліз, стрибав, плив, бився) і не користувався казковими способами начебто чарівної палички або шапки-невидимки. Добре, якщо студенти (учні) зможуть придумати 2-3 способи подолання кожної перешкоди.

Підведення підсумків. Кожен із учасників висловлює думку про результати

Права «Правила толерантного спілкування».

Завдання.

Сформулюйте «Банк правил толерантного спілкування», доповнюючи запропоновані правила:

– бути завжди уважним;

– бути терпимим в спорі та аргументувати свою думку;

– ставитись до співрозмовника так, як Ви б хотіли, щоб ставились до Вас оточуючі;

– бути гуманним і милосердним;

– не лише слухати, а й чути співрозмовника;

– не ображати співбесідника.

Підведення підсумків

Права «Кожен з нас особистість».

Завдання:

I. Дайте відповіді на питання:

1. Як Ви розумієте поняття «особистість» та «індивідуальність»?

2. Які риси особистості здатної до толерантного спілкування? [5].

Висновки

Розроблена програма може сприяти ефективному формуванню толерантності учасників навчально-виховного процесу, поширенню ідей про особистісну відповідальність, емпатію, незалежність, свободу, власні судження та визнання різноманіття поглядів, життєвих принципів інших людей; готовність до консолідації українців в європейському і світовому просторі. Проблема формування толерантного середовища є надзвичайно актуальною, потребує подальшого психолого-педагогічного аналізу і практичної реалізації в умовах нової української школи.

Консультації. Місія Європейського Союзу в Україні. – Харків: ХНУВС, 2017. – С.93-96.

2. Концепція «Нова українська школа» <http://mon.gov.ua>. 202016/12/05/konczepczziya.pdf. Електронний ресурс.

3. Хомяков М. Б. Толерантність – парадоксальна цінність / М. Б. Хомяков // Журнал соціології і соціальної антропології. – СПб, 2003. – С. 98-112.

4. Яланська С. П. Психологічні аспекти розвитку толерантності особистості в освітньому середовищі / С. П. Яланська // Психологія особистості. – Івано-Франківськ, 2016. – № 1 (7). – С. 100-109.

REFERENCES

1. Dzhanolilova, M. K. (2017). Tolerantnost v vospitanii podrastaiushchego pokoleniia [Tolerance in the upbringing of young generation]. *Osobistist, suspilstvo, zakon: psikhologichni problemi ta shliakhi ikh rozviazannia: zb. tez dop. mizhnar. nauk.-prakt. konf. – Proceedings of international conference “Personality, society, law: psychological problems and ways of their solution”*, (pp. 93-96). Kharkiv: KhNUVS [in Russian].

2. Kontseptsiiia «Nova ukrainska shkola» [Concept “New Ukrainian school”]. Retrieved from: <http://mon.gov.ua.202016/12/05/konczepczziya.pdf> [in Ukrainian].

3. Khomiakov, M. B. (2003). Tolerantnost – paradoksalnaia tsennost [Tolerance as a paradox value].

5. Kapustian I., Yalanska S., Nikolashina T. *Tolerance, Volunteerism and Leadership : textbook / Inga Kapustian, Svitlana Yalanska, Tetiana Nikolashina et.al. – Poltava : Publishing House «Simon», 2016. – 50 p.*

Zhurnal sotsiologii i sotsialnoi antropologii – Journal of sociology and social anthropology (98-112). Saint Petersburg [in Russian].

4. Ialanska, S. P. (2016). Psykholohichni aspekty rozvytku tolerantnosti osobystosti v osvithomu seredovishchi [Psychological aspects of the development of personal tolerance in educational environment]. *Psikhologiia osobystosti – Psychology of personality, 1*, 100-109. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

5. Kapustian I., Yalanska S., Nikolashina T. et. al. (2016). *Tolerance, Volunteerism and Leadership: textbook*. Poltava: Publishing House “Simon” [in English].

Svitlana Yalanska,

Doctor of Psychology, professor,

head of the Department of General, Age and Practical Psychology,

Nina Atamanchuk

PhD (Candidate of Psychological Sciences), associate professor,

Poltava National V. G. Korolenko Pedagogical University,

2, Ostrohradskoho Str., Poltava, Ukraine,

PSYCHOLOGY OF TOLERANT ENVIRONMENT FORMATION IN TERMS OF THE CONCEPT “THE NEW UKRAINIAN SCHOOL”

The article deals with the issue of tolerant educational environment formation which is quite relevant in modern psychology. Today the unity of the society is possible on the grounds of tolerance, which involves the principles of peace, mercy, and mutual understanding. Thus, the development of a tolerant personality should be one of the aims of the educational process in the educational institutions of all types. The paper aims to reveal psycho-pedagogical and training means of creating tolerant educational environment, to determine the main ways of its formation in terms of the concept “The new Ukrainian school”. Tolerance of the personality is considered as kind and permissive attitude towards people and events which does not violate human rights and does no harm to the surrounding environment. It involves the following components: cognitive (knowledge about objects and life situations which are the results of the individual experience); emotional (emotional states that precede the emergence of the behavioral component contributing to the systematization of knowledge and the emergence of a certain behavioral pattern); behavioral (leads to actualization of attitudes, value orientations and ethnic values). Basing on the scientific literature review and the survey of the students a special program for the development of tolerance has been developed. It is focused on the creation of the tolerant environment, partnership interaction between the educational process participants, motivation for creative self-fulfillment, kind attitude towards other people; the development of positive thinking, necessary abilities and skills in the educational environment. The program consists of the following exercises: “Tolerance and personal development”, “Against conflicts, violence and discrimination”, “Against aggression, envy”, “Volition affords and achieving a goal”, “Way to success”, “The rules of tolerant communication”, “We are the personalities”, etc.

Keywords: tolerance, tolerant environment, new Ukrainian school, students, school, psycho-pedagogical means, training.

Submitted on January, 23, 2017